

Εικονογραφώντας τις αναβαθμίδες της λογοτεχνίας

για μια δημιουργική μετουσίωση του λόγου σε εικόνα

Θεοδώρα Πετανίδου

Εικονογραφώντας τις αναβαθμίδες της λογοτεχνίας

για μια δημιουργική μετουσίωση
του λόγου σε εικόνα

Εικονογραφώντας τις αναβαθμίδες της λογοτεχνίας

για μια δημιουργική μετουσίωση
του λόγου σε εικόνα

Εκπαιδευτικό υλικό για μαθητές

Θεοδώρα Πετανίδου

LIFE TERRACESCAPE

Συγγραφέας: **Θεοδώρα Πετανίδου**

Υδατογραφία εξωφύλλου: **Χαρά Χρυσανθάκη**

Η έκδοση "Εικονογραφώντας τις αναβαθμιδές της λογοτεχνίας – για μια δημιουργική μετουσίωση του λόγου σε εικόνα" έχει δημιουργηθεί με τη συνεισφορά του χρηματοδοτικού μέσου LIFE της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και την οικονομική υποστήριξη του Πράσινου Ταμείου, στο πλαίσιο του έργου LIFE TERRACESCAPE.

Το έργο LIFE TERRACESCAPE «Μετατροπή των εγκαταλειμμένων τοπίων αναβαθμιδών σε πράσινες υποδομές μέσω συμμετοχικής επιστάσις γης για καλύτερη προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή» (LIFE16 CCA/GR/000050) υλοποιείται από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου σε συνεργασία με τον Δήμο Άνδρου, το Πράσινο Ταμείο, το Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τον ΕΛΓΟ ΔΗΜΗΤΡΑ και το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών, με τη συνεισφορά του χρηματοδοτικού μέσου LIFE της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και την οικονομική υποστήριξη του Πράσινου Ταμείου.

<http://www.lifeterracescape.aegean.gr/>

UNIVERSITY OF THE
AEGEAN
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΙΓΑΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

ISBN: 978-9925-563-94-4

Copyright © 2021 - BROKEN HILL PUBLISHERS LTD AND THE AUTHOR
16 Zenas Kanther Princess De Tyras Str., 1065 Nicosia, CYPRUS
e-mail: info@brokenhill.com.cy, website: <http://www.brokenhill.com.cy>

Τα δικαιώματα της ελληνικής έκδοσης του παρόντος βιβλίου ανήκουν στον εκδοτικό οίκο "Broken Hill Publishers LTD" και την συγγραφέα.

Η δημοσίευση φωτογραφιών, η μερική ή ολική ανατύπωση, καθώς και η λήψη φωτοανατιγράφων από το βιβλίο απαγορεύονται χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη και της συγγραφέως.

Περιεχόμενα

Πρόλογος με ευχαριστίες	7
Εισαγωγή.....	9
Στη Τζιά του 18ου αιώνα, του Joseph Pitton de Tournefort	12
Στη Μάνη, του Πάτρικ Λη Φέρμορ	14
Στην αλλοτινή Άνδρο, της Ιωάννας Καρυστιάνη	17
Στις Κυκλάδες, του Μανώλη Γλέζου	19
Εικόνες από το έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη	20
Βαρδιάνος στα σπόρκα	20
Στην Αγι-Αναστασία	22
Οι Χαλασοχώρηδες.....	24
Λαμπριάτικος ψάλτης.....	24
Όνειρο στο κύμα.....	25
Υπό την βασιλικήν δρυν.....	26
Ο γάμος του Καραχμέτη	28
Ποιητικές αναγνώσεις του τοπίου.....	30
Η Αποκάλυψη του Οδυσσέα Ελύτη	30
Από το Άξιον Εστί του Οδυσσέα Ελύτη.....	30

Στη Ρωμαϊκή Λέσβο, των <i>Ποιμενικών</i> του Λόγγου	32
Απόσπασμα 1	32
Απόσπασμα 2	33
Εικόνες από τα <i>Ειδύλλια</i> του Θεοκρίτου	34
Απόσπασμα από το <i>Ειδύλλιο «Θύρσις ή Ωδή»</i>	34
Απόσπασμα από το <i>Ειδύλλιο «Αιπολικόν και Ποιμενικόν»</i>	35
Απόσπασμα από το <i>Ειδύλλιο «Θαλύσια»</i>	35
Στα άνδρα καλλιέργειας του Θεοφράστου	36
Απόσπασμα από το <i>Περί φυτών αιτιών</i>	36
Απόσπασμα από το <i>Περί φυτών ιστορίας</i>	37
Γλωσσάρι.....	39
Σημειώσεις – Βιβλιογραφία	43

Πρόλογος με ευχαριστίες

Πάντα θαύμαζα τους τεχνίτες του λόγου, εκείνους που φτιάχνουν εικόνες με λέξεις. Όπως και το αντίστροφο, εκείνους που μετουσιώνουν μια σειρά από λέξεις σε εικόνες χρωματιστές, γκριζες, υποβλητικές, δυνατές, αέρινες, βεβαίως και ηχητικές! Η σχέση μου με το ελληνικό τοπίο τα τελευταία χρόνια, ιδίως του χειροποίητου, πέρα από την επιστημονική τεκμηρίωσή του, με οδήγησε σε αναγνώσματα που ποτέ δεν είχα κάνει, σε αίθουσες πινακοθηκών που δεν είχα εισέλθει, σε ζωγράφους πρωτόγνωρους. Και αναλογιζόμενη ότι στην πορεία της ζωής μας η ζωγραφική έρχεται πρώτη ως τέχνη έκφρασης και μάλιστα καθολικά (όλα τα παιδιά ζωγραφίζουν!) και πολύ αργότερα η γραφή (αν έλθει ποτέ!), κατέληξα ότι, στο πλαίσιο της δημιουργίας εκπαιδευτικού υλικού για αναβαθμίδες για το έργο LIFE TERRCESCAPE, θα είχε νόημα να συζεύξω τις δύο τέχνες, διερευνώντας το πώς οι λεκτικές εικόνες της λογοτεχνίας μας αντανakλώνται στις εικονογραφημένες. Και επειδή το επαγγελματικό χούι είναι διαστροφικό, αναρωτιέμαι, εν τέλει, πώς αποκρίνεται η ποικιλότητα των εικονογραφημένων εικόνων σε σχέση με την ηλικία των παιδιών (εννοείται ως προς την ίδια λεκτική εικόνα); Είναι παρόμοιο το αποτέλεσμα στο αστικό και το πιο φυσικό περιβάλλον; Πώς λειτουργεί, ως προς τα παραπάνω, ένα αρχαίο κείμενο σε σχέση με ένα νεότερο; Ερωτήματα που αντανakλούν την αγωνία για την πρόσληψη και κατανόηση του αναβαθμιδωμένου τοπίου, τα οποία το παρόν πόνημα ελπίζω να φωτίσει.

Εννέα συγγραφείς και 20 υπέροχα κείμενα από την κλασσική έως την σύγχρονη εποχή επελέγησαν για την πρώτη αυτή δοκιμή συ-

νομιλίας λόγου και τέχνης. Προσβλέπω σε τρία πράγματα: Αρχικά, ότι θα κινητοποιήσουν στα παιδιά φαντασία και δεξιότητες κατά την εικονογράφιση. Έπειτα, ότι θα τους γνωρίσουν τις αναβαθμίδες της πατρίδας μας, ένα τοπίο κοινότοπο – γι' αυτό και απαρατήρητο. Και τέλος, ότι θα ενθαρρύνουν την ανάγνωση λογοτεχνίας από μια γενιά που έμαθε περισσότερο να βλέπει, παρά να διαβάζει.

Τα κείμενα που παρατίθενται πάρθηκαν αυτούσια από διαθέσιμες εκδόσεις, με την πρωτότυπη ορθογραφία, αλλά με την απαραίτητη τροποποίηση τονισμού προς το μονοτονικό (π.χ. Παπαδιαμάντης). Ευχαριστώ τους συγγραφείς και εκδότες για την ευγενική παραχώρηση των δικαιωμάτων επανέκδοσης των αποσπασμάτων αυτών.

Ευχαριστίες στη Νάσια Χρόνη για την πρόθυμη συνδρομή της όπου της ζητήθηκε· στον Σκιαθίτη Γιώργο Σανιδά και τον Σκοπελίτη Μάριο Γιαννουράκο για τις πληροφορίες σχετικά με το γλωσσάρι των αναβαθμίδων στα νησιά τους· στη φίλη μου Ειρήνη Παπαδοπούλου που μου θύμισε τον αγαπημένο Κουροσάβα· στο φίλο Κώστα Μαρκάκη που μου πρωτο-ανέφερε τις λαχίδες· στη Χαρά Χρυσανθάκη, που, στο εξώφυλλο, έδωσε ανοιξιιάτικη ζωή σε φωτογραφημένο τοπίο αναβαθμίδων της δικής μου Φολεγάνδρου.

Ευχαριστίες, φυσικά, στην πρόκληση του έργου LIFE TERRACESCAPE – *Μετατροπή των εγκαταλειμμένων τοπίων αναβαθμίδων σε πράσινες υποδομές μέσω συμμετοχικής επιστασίας γης για καλύτερη προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή* (<http://www.lifeterracescape.aegean.gr/>) που χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα LIFE και αφορά στη λειτουργική αποκατάσταση των αναβαθμίδων, με σκοπό την επανακαλλιέργειά τους. Είθε το μικρό αυτό βιβλίο να ευαισθητοποιήσει προς αυτή την κατεύθυνση!

Εισαγωγή

Ζούμε την εποχή των εικόνων. Των εικόνων που έχουν καταλύσει στο μυαλό μας, έχοντας σιγανά και σταθερά απεμπολήσει κάθε δυνατότητα προβολής του λόγου σε εικόνες φαντασίας. Δεκαετίες εκπαίδευσης στην απόλαυση της εικόνας-τροφής, εύπεπτης και διασκεδαστικής, ευθύνονται γι' αυτό. Θρίαμβος της εικόνας, Θάνατος του λόγου!

Με τούτη την προσπάθεια, θέλησα να δώσω ξανά μια ευκαιρία στο λόγο, ώστε να ανακτήσει τη χαμένη του δύναμη. Την ικανότητα να δημιουργεί εικόνες στα νεαρά μυαλά, μέσα από τον λόγο σημαντικών ανθρώπων της λογοτεχνίας μας. Λόγος που κινητοποιήθηκε καιρό πριν από τις εικόνες που προσέλαβε το ανήσυχο μάτι του παρατηρητή-συγγραφέα. Μια σχέση αμφίδρομη, ίσως και πολύδρομη.

Προσπαθώντας να ανακαλύψω κείμενα που αφορούν στο θέμα των αναβαθμίδων δυσκολεύτηκα πολύ! Οι λογοτέχνες μας, από την αρχαιότητα ακόμη, δεν ελκύονται από την θεματική αυτή, και φαίνεται να τις αγνοούν. Είναι, ίσως, οι συγγραφείς που περνούν τον χρόνο τους σε αστικά κυρίως περιβάλλοντα, αναπαράγοντας πάθη ανθρώπινα και παραβλέποντας την πληθώρα αναβαθμίδων στο αγροτικό περιβάλλον; ή ακριβώς αυτή η πληθώρα είναι τόσο ασφυκτική, που θέλουν να λυτρωθούν από αυτήν περιφρονώντας την;

Από το σύνολο των κειμένων που εντόπισα, θα ήθελα να υπογραμμίσω δύο στοιχεία που εκπλήσσουν. Το πρώτο αφορά στο αχώρητο και παρατηρητικό μάτι των ξένων περιηγητών που περισσό-

τερο κι από τους αυτόχθονες εντόπισαν και περιέγραψαν τα κλιμακωτά τοπία, νησιωτικά και ηπειρωτικά. Αναφέρομαι μόνο σε δύο συγγραφείς, μιας και η εμπλοκή του μεταφραστή, αλλοιώνει την πρωτογενή εικόνα. Το δεύτερο αφορά σε κάτι πιο αντιφατικό, οξύμωρο: μεταξύ όλων των συγγραφέων, είναι ο Παπαδιαμάντης εκείνος που επανέρχεται, σε διάφορα σημεία και διηγήματα, αναφερόμενος στις «αιμασιές» του νησιού του. Αυτό που προκαλεί έκπληξη δεν είναι η γεωγραφική θεματολογία του Σκιαθίτη, δεδομένη άλλωστε, αλλά το γεγονός ότι μεταξύ όλων των νησιών του Αιγαίου και του Ιονίου, η Σκιάθος είναι από τα λιγότερο αναβαθμιδωμένα! Είναι το λίγο των αιμασιών που κάνει ιδιαίτερη την παρουσία τους στο νησί, το οποίο ο Παπαδιαμάντης επισημαίνει; η ταπεινότητα της κατασκευής που τον ευαισθητοποιεί; η φιλοπονία του φτωχού νησιώτη, για την οποία ο Παπαδιαμάντης τρέφει βαθιά εκτίμηση και την οποία σε κάθε περίπτωση εξαιρεί; Ίσως όλα αυτά μαζί. Κάτι που κάνει την αναφορά του μοναδική.

Τα επιλεγέντα κείμενα αφορούν μόνο στο ελληνικό περιβάλλον και αυτό όχι τυχαία. Ήθελα στο βιβλιακό αυτό πεδίο να συναντηθούν μόνο τους τα δυο υπέροχα πλάσματα της φύσης και του ανθρώπου: το ελληνικό τοπίο, και η ελληνική γλώσσα. Μερικά πράγματα δύσκολα μεταφράζονται σε άλλη γλώσσα, ιδίως όταν στην ίδια τη γλώσσα, την ελληνική, η πληθώρα των όρων που είναι σχετικοί με τις αναβαθμίδες, πάνω από εκατό, δεν ταυτίζονται εννοιολογικά, αφού περιγράφουν διακριτά στοιχεία και ιδιότητες αναβαθμιδών κάθε περιοχής, χρωματισμένα με τη ματιά, τη χρήση, την ποιητική ή πρακτική διάθεση του γλωσσοπλάστη. Σε κάθε περίπτωση, ενδιαφέρον έχει και η ματιά του ξένου περιηγητή.

Τα αποσπάσματα κειμένων που επέλεξα είναι λίγα· μια εναρκτήρια προσπάθεια, η επιτυχία της οποίας, ελπίζω, να εμπλουτίσει περαιτέρω τον κατάλογο των περιεχομένων αποσπασμάτων. Τα κείμενα διατρέχουν 24 αιώνες γραπτής αναφοράς σε άνδρα, αιμασιές, πεζούλες του ελληνικού τοπίου. Κάθε κείμενο, θα αποτελεί την λεκτική έμπνευση προς τους μαθητές, οι οποίοι, αφού το ακούσουν διαβασμένο από τον δάσκαλο, θα προχωρούν στην εικονογραφική απόδοση των στοιχείων που τους εντυπώθηκαν. Εναλλακτικά μπο-

ρεί να τους δίνεται το κείμενο σε έντυπη μορφή για να το συμβουλευούνται καθ' όλη τη διάρκεια της εικονογράφησης.

Μια μικρή εισαγωγή σε κάθε κείμενο αφορά στο έργο ή/και τον συγγραφέα. Δεν είναι απαραίτητο να κοινοποιηθεί στους μαθητές, και επαφίεται στην διακριτική ευχέρεια του δασκάλου αν θα το χρησιμοποιήσει για να κατευθύνει τους μαθητές ή να τους αφήσει απολύτως ελεύθερους για την εικαστική ερμηνεία του κειμένου.

Πρόσφατα, η τύχη τόφερε να ξαναδώ τον *Οπωρώνα των ροδακίνων*, ένα από τα «Όνειρα» του Ακίρα Κουροσάβα στο ομώνυμο κινηματογραφικό έργο-ποίημα. Η καθηλωτική εικόνα του οπωρώνα, σκαρφαλωμένου στις γιαπωνέζικες πεζούλες, αθώα ιδωμένου μέσα από το μαγικό πανοραμικό κουτί της παιδικότητας που στον καθένα μας κρύβεται, με έπεισαν ότι ο σκοπός της παρούσας προσπάθειας μπορεί να έχει πραγματικούς καρπούς. Και τότε, ίσως, οι ροδακινιές ξανανθίσουν, οι αναβαθμίδες του Αιγαίου ξαναπρασινίσουν!

Θεοδώρα Πετανίδου

Στη Τζιά των αρχών του 18ου αιώνα, του Joseph Pitton de Tournefort

Ο Γάλλος Ζοζέφ Πιτόν ντε Τουρνεφόρ (*Joseph Pitton de Tournefort*, 1656–1708) ήταν καθηγητής Βοτανικής στο Παρίσι, με επιστημονικό έργο θεμελιώδες για την ταξινομική των φυτών, αφού αποτέλεσε βάση για το διωνυμικό ταξινομικό σύστημα που εισήγαγε μερικές δεκαετίες αργότερα ο Κάρολος Λινναίος, ο σημαντικότερος ταξινόμος όλων των εποχών.

Μεταξύ των ετών 1700 και 1702 ο Τουρνεφόρ, και κατ' εντολή του Γαλλικού Στέμματος, πραγματοποίησε ταξίδι στην Ανατολή, και συγκεκριμένα στα νησιά του Ελληνικού Αρχιπελάγους, στην Κωνσταντινούπολη, στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας έως τα σύνορα της Περσίας. Οι εντυπώσεις του για τον κόσμο της περιοχής που επισκέφθηκε, υπό μορφή επιστολών προς τον υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας, δημοσιεύτηκαν μετά το θάνατό του, το 1717, στο δίτομο έργο *Relation d'un voyage du Levant* (*Αναφορά ταξιδιού στην Ανατολή*). Οι δέκα πρώτες επιστολές, αφιερωμένες στην Κρήτη και στα νησιά του Αιγαίου, συγκροτούν το σώμα της ελληνικής έκδοσης *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους*. Οι περιγραφές, λεπτομερείς και συστηματικές, αφορούν στην ιστορία των νησιών από την αρχαιότητα έως την εποχή του ταξιδιού, τη μυθολογία, την κοινωνικο-οικονομική-θρησκευτική κατάσταση, τις ιδιαιτερότητες κατοίκων και ζωής, με σημαντικές αναφορές στο βοτανικό τους πλούτο. Από το βιβλίο αυτό απομονώθηκε το παρακάτω πολύ ενδιαφέρον κείμενο που αφορά στην Κέα (Τζιά).

... όπως και να έχει το πράγμα, η Νήσος Κέως έγινε τόσο πυκνοκατοικημένη, ώστε [οι κάτοικοί της] θέσπισαν έναν πολύ σκληρό και παράδοξο νόμο: θεσμοθετήθηκε ότι όσοι περνούσαν τα εξήντα χρόνια ζωής, θα έπιναν κώνειο για να πεθάνουν, ώστε να επαρκούν στους άλλους τα αναγκαία προς το ζην. Παρ' όλα αυτά, καλλιεργούσαν τη γη με κάθε φροντίδα, όπως φαίνεται από τις **πεζούλες** που είχαν φτιάξει μέχρι τις κορυφές των βουνών για να συγκρατούν το έδαφος»¹.

Στη Μάνη, του Πάτρικ Λη Φέρμορ

Ο Βρετανός Πάτρικ Μάικλ Λη Φέρμορ (*Sir Patrick Michael Leigh Fermor*, 1915–2011), πολύγλωσσος περιηγητής και συγγραφέας, στρατιωτικός κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου με καθοριστικό ρόλο στην Αντίσταση της Κρήτης ως μέλος της Βρετανικής αποστολής (απαγωγή του στρατηγού Κράιπε), διανοούμενος και φιλέλληνας, υπήρξε μια από τις πιο χαρισματικές και περιπετειώδεις προσωπικότητες του 20ού αιώνα.

Στην ηλικία των 18, από το 1933 έως το 1935, ο Λη Φέρμορ διέσχισε την Ευρώπη, από την Ολλανδία μέχρι την Κωνσταντινούπολη, κατόπιν την Ελληνική χερσόνησο, συχνά πεζή, έχοντας στη διάθεσή του ελάχιστους πόρους και εξαρτώμενος από τη φιλοξενία των ντόπιων που συναντούσε. Τα πρώιμα αυτά ταξίδια, όπως και όλα εκείνα που συνέχισε να πραγματοποιεί σε όλη του τη ζωή, παρείχαν το υλικό για σειρά βιβλίων τα οποία τον εντάσσουν στους μεγαλύτερους ταξιδιωτικούς συγγραφείς της γενιάς του. Από την δεκαετία του 1960, μεγάλο μέρος της ζωής του το πέρασε στο σπίτι που έχτισε με πολύ μεράκι στην Καρδαμύλη της Μεσσηνίας, το οποίο δώρισε εν ζωή στο Μουσείο Μπενάκη.

Στα βιβλία του, κυρίως την *Ρούμελη* και τη *Μάνη*, ύμνησε το ελληνικό τοπίο και αφιέρωσε πολλές σελίδες αναλύοντας τον αντιφατικό χαρακτήρα του Έλληνα, από τη μια τον ευγενή λεβέντη – το παλληκάρι, και από την άλλη τον μικρόψυχο ραγιά – τον ανθρωπάκο.

Το σχετικά εκτενές κείμενο που επέλεξα από το βιβλίο *Μάνη*, αποτελεί ύμνο για την εικόνα που ήταν κοινότατη παλιότερα σε όλη την ελαιοπαραγωγό Ελλάδα, σήμερα σε πολύ λίγες περιοχές και σίγουρα με πολύ φτωχότερα πλουμίδα. Στο κείμενο, η αναφορά του Λη Φέρμορ στο αναβαθμιδωμένο τοπίο είναι στοιχειώδης,

πλην όμως σαφής, με δύο λέξεις: «κλιμακωτή» και «λαχίδα». Η πρώτη δεν χρειάζεται εξήγηση, μιας και καθαρά περιγράφει τις κλίμακες των αναβαθμίδων στην βουνοπλαγιά· τα λαχίδια όμως χρειάζονται εξήγηση. Στην περιοχή της Μάνης, λαχίδα και λαχίδι είναι το κομμάτι γης που έχει κληρονομήσει κάποιος με κλήρωση (<λαχνός) κατά το μοίρασμα της πατρικής περιουσίας. Επειδή οι κληρωτές λαχίδες επιλέγονταν καθ' όλο το μήκος τους ώστε να διευκολύνεται η άρση αποφεύγοντας τα ζικ-ζάκ, λαχίδα ονομάστηκε η κάθε επιμήκης στενή λωρίδα καλλιεργήσιμου εδάφους, η καθεμιά πεζούλα.

Ξαφνικά, ένα πρωινό αλλάζει ολόκληρο το σκηνικό. Παντού ακούς φωνές και οι ελαιώνες, που στέκονται μοναχικοί όλο το χρόνο, γεμίζουν με ανθρώπους και ζώα. Κάτω απ' τα λιόδεντρα απλώνονται μουςαμάδες που αν δεν φτάσουν συμπληρώνονται με χρωματιστές κουβέρτες· στρωμένα χρωματιστά δάπεδα, σαν τις σχεδίες που σχηματίζουν τα φύλλα καθώς μεταφέρονται στα ποτάμια. Ψηλές ανεμόσκαλες υψώνονται μέσα στα κλαδιά κι οι άνθρωποι σχηματίζονται σ' ομάδες· οι άνδρες φωνάζουν μέσα απ' τα κλαδιά κι οι γυναίκες όπως κάθονται κάτω κυκλικά διαλέγουν απ' τα κλαδεμένα κλαράκια τις ελιές που πέφτουνε και χτυπούνε πάνω στο πανί, σα βροχή και τις σωριάζουν σε μικρές πυραμίδες· ο αέρας γεμίζει με το θρόισμα φς – φς – φς των ελαφρών χτυπημάτων των μπαστουινιών πάνω στα φύλλα των κομμένων κλωναριών. Αυτός ο αδύνατος ρυθμικός ήχος, σαν ένα γενικό ψιθύρισμα, γεμίζει όλη τη Μάνη μέχρι να τελειώσει το σούρσιμο.

Τα μικρά παιδιά, που δεν μπορούν να μείνουν αδέσποτα στο χωριό, όπου όλα τα σπίτια είναι άδεια, τρέχουνε και κυνηγιούνται ανάμεσα στα πελώρια τσουβάλια· τα σκυλιά γαυγίζουνε, τα μούλάρια τρώνε το φρέσκο γρασίδι που φυτρώνει, κι άσπρες κατσίκες και πρόβατα βόσκουν τα φύλλα των σκορπισμένων κλαδιών που πετούνε οι μαζώχτρες. Οι γυναίκες φορούνε τα πιο τριμμένα, παλιά, μπαλωμένα ρούχα τους που, έξω απ' τις πτυχές τους, έχουν ξεθωριάσει απ' τον ήλιο και τα πολλά πλυσίματα, φτιάχνοντας τα πιο απαλά κι αρμονικά χρώματα. Ομάδες, ομάδες είναι σπαρμένες κάτω απ' τα λιόδεντρα, σ' ολόκληρη την κλιμακωτή βουνοπλαγιά,

μέχρι εκεί που σβύνουν οι ελαιώνες ανάμεσα στους πανύψηλους βράχους που μοιάζουν με γαλαζοπράσινες τουλίπες τυχαίων κανονιοβολισμών. Εκείνες οι ομάδες και τα χρώματα, ιδιαίτερα στις άκριες της σχεδόν κάθετης βουνοπλαγιάς, θυμίζουν τις συμπαγείς σκηνές των εικόνων στους τοίχους της εκκλησιάς· με τις καθισμένες κι όρθιες μορφές με τ' ακίνητα ζώα που περιμένουν και τις σταυρωτές ανεμόσκαλες, μοιάζουνε λίγο με απειράριθμες σταυρώσεις· με τη διαφορά ότι εδώ δεν υπάρχει τίποτα τραγικό, και, στα ψηλότερα σκαλοπάτια των ανεμόσκαλων οι άντρες δουλεύουνε τα μικρά καμπουριαστά πριόνια τους και επιβλέπουν εύθυμα τα γυναικόπαιδα που εργάζονται πλάι τους και κάτω· μερικές φορές τα σκαρφαλωμένα στα ψηλότερα σκαλοπάτια κορίτσια τραγουδάνε αθέατα μέσα από τις φυλλωσιές και το τραγούδι τους γεμίζει την κοιλάδα. Φορτωμένα με πελώρια σακκιά και κεντρισμένα απ' τις εύθυμες βλαστήμιες των μουλαράδων, μουλάρια, τόνα πίσω απ' τ' άλλο, τριποδίζουνε ζωηρά, πάνω απ' τα διάστικτα απ' το ηλιόφως και τις σκιές μονοπάτια, κατά τα λιωτρίβια, που ο παλμός των μηχανών τους γίνεκε ξαφνικά το χτυποκάρδι των χωριών. Το καθετί μαζεύεται εδώ. Ζώα ποδοπατούν και χρεμετίζουν, τρακάρουνε και μπερδεύονται· επιδέξια χέρια τα ξεμπλέκουνε και γεροδεμένες πλάτες διπλώνονται κάτω απ' τα σακκιά για να φορτωθούν. Ακούγονται οι φωνές απ' τα καλημερίσματα, τα κουτσομπολιά ανταλλάσσονται από βροντόηχες κραυγές που ξεπερνούνε το σύριγμα της μηχανής και τη βουή των στρεφόμενων μυλόπετρων. Ο καθένας κοιτάζει τον καταρράκτη απ' τις ελιές του, που χύνεται στα ξύλινα σαγόνια· όταν τελικά το ανοιχτοπράσινο λάδι ξεχύνεται κάτω, βουτάει ένα κομμάτι ψωμί και το δοκιμάζει, κι αισθάνεται ο ευτυχέστερος απ' όλους τους θνητούς.

Αυτές είναι ιδιωτικές, τοπικές σκηνές, έξω απ' τον άλλο κόσμο, που όποιος δεν ανήκει εδώ έχει φύγει (όχι όλοι, γιατί αλλιώς δεν θάχανε γραφτεί αυτές οι γραμμές) από καιρό μαζί με τα χελιδόνια. Ξαφνικά ένα πρωί βλέπεις εδώ και κει πάνω στις κορφές του Ταϊγету το πρώτο χιόνι, σε μια δυο μέρες το χιόνι θάχει σκεπάσει ολότελα το βουνό φτιάχνοντας ένα θαμπωτικό φόντο στις πορτοκαλιές που τα κλαριά τους γέρνουνε τώρα απ' τον καρπό. Η περισυλλογή συνεχίζεται όλο το χειμερινό ηλιοστάσιο μέχρι που τα κλαράκια να σκεπάσουν τα **λαχίδια** και τα μονοπάτια.²

Στην αλλοτινή Άνδρο, της Ιωάννας Καρυστιάνη

Από το 1995 που εμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα με τη συλλογή διηγημάτων *Η κυρία Κατάκη*, η Ιωάννα Καρυστιάνη δεν έπαψε να μπήγει την οξύληκτη πέννα της βαθιά, στα ανομολόγητα της σημερινής ελληνίδας, του νεοέλληνα: να ερμηνεύει εσωστρέφοντας τα χιλιοειπωμένα, να φανερώνει τα ανείπωτα, να αναζωογονεί πεθαμένα αντανakλαστικά, σκέψεις μύχια στερωμένες, κρυμμένες προσδοκίες. Στόχος της δεν υπήρξε ποτέ η εξωτερική περιγραφή του τοπίου, αλλά τα υπολείμματα της καθημερινότητας στο νου, και κυρίως στο ελάχιστο συνειδητό ή ασυνείδητο, που αποτελεί τη μυλόπετρα της κρίσιμης τελευταίας πράξης.

Από το υπέροχο μυθιστόρημα της Ιωάννας Καρυστιάνη *Μικρά Αγγλία* επέλεξα δύο σημεία που αναφέρονται σε *αιμασιές*, το τοπικό όνομα των αναβαθμίδων στη Μικρά Αγγλία, την Άνδρο, και ένα που αναφέρεται στις *πεζούλες*. Και στις τρεις περιπτώσεις, η συγγραφέας αναφέρεται στις αιμασιές ή πεζούλες απλά, χωρίς επίθετα, αν και η ιδιαιτερότητα του Ανδριώτικου αναβαθμιδωμένου τοπίου θα το δικαιολογούσε. Η αντίστιξη, πάντως, δύο διαφορετικών εποχών, της ανοιξιάτικης ανθοφόρας και της φθινοπωρινής φθίνουσας, παρέχει δυνατότητες για συγκριτική εικονογράφηση στους μαθητές. Η λιτή περιγραφή αφήνει πολύ χώρο για δημιουργική φαντασία.

Προ καιρού, της Αναλήψεως, έβλεπε την Όρσα, είχε μαζέψει από το χαντάκι κι από τις χέρσες **αιμασιές** στις Τρεις Εκκλησιές μια αγκαλιά παπαρούνες, κρεμασμένη στο μπαλκόνι τίνιζε και φυσούσε τα πέταλα, που έτσι κι αλλιώς μαδάνε με την πρώτη, είχε γεμίσει το στενό κόκκινες νιφάδες και το αεράκι τις ταξίδευε στη μικρή άσπρη πόλη, έρημη για τη μεσημεριάτικη σιέστα. Ήταν στο ισόγειο

η Μίνα, στον ίσκιο της κληματαριάς, δυο φρουτάκια έτρωγε κι έβγαζε κρυφά το κεφάλι να την κοιτάζει, όμορφη, μακρινή, ένα μελί χρώμα, ένα σκέρτσο του ζέφυρου.³

.....

Λίγες μέρες αργότερα βρέθηκε ξαπλωμένος ανάσκελα σε παραλία του νησιού, μισοναρκωμένος από τις χλιαρές αχτίδες του απογευματινού ήλιου· το φως του Σεπτεμβρίου είναι πάντα παράξενο, ασπροκίτρινο ή λεμονί, αυτός ο μήνας δεν είναι έξω καρδιά όπως ο Απρίλιος, ξεθεωτικός όπως οι θερινοί ή νευριασμένος, σαν κάτι Φλεβάρηδες μες στο καταχείμωνο. Ο Σεπτέμβριος είναι μήνας αινιγματικός, οι **αιμασιές** στους γύρω λόφους σε γέρικο χρυσάφι, η θάλασσα ακίνητη κι ασπριδερή, το οικογενειακό πικνίκ εν εξελίξει με τη Μερσίνα που φώναζε...⁴

.....

...είχε λοιπόν μετακομίσει μονάχη στο γαλάζιο διώροφο να το αερίζει, να ανανεώνει τους εποχιακούς βολβούς στις **πεζούλες**, να διορθώνει το γεωμετρικό κούρεμα της λεβαντίνας στο γαλλικό κηπάκι.⁵

Στις Κυκλάδες, του Μανώλη Γλέζου

Ο Μανώλης Γλέζος (1922–2020), γνωστός για την δια βίου αντιστασιακή και πολιτική του δράση, υπήρξε εραστής των Κυκλάδων, τις οποίες ύμνησε στο μακροσκελές πόνημα ζωής *Η συνείδηση της πετραίας γης*. Συστηματικός υπηρέτης της γενέθλιας γης (Απείρανθος Νάξου), προχώρησε στην εφαρμογή βιώσιμης διαχείρισης νερού, συνδυάζοντας γνώση παμπάλαια, με εκείνη που απέκτησε από τα μακρά αναγνώσματα της φυλακής. Ένα μικρό απόσπασμα από το παραπάνω βιβλίο αφορά σε αυτή του την προσπάθεια.

Όλα τα κυκλαδίτικα κτίσματα σέβονται τη φύση: Οι φούρνοι και τα ασβεστοκάμινα. Τα πέτρινα γεφύρια. Τα λιοτριβιά, τ' αλώνια και οι ληνοί. Οι μάντρες και τα κουμάσια. Οι μιτάτοι, οι αγροικίες, οι κατοικίες και οι θημωνιές. Τα ιστέρνια, οι πέτρινοι αμπρουδέχτες, οι σπιτίσιες στέρνες, τα χτιστά πηγάδια, οι πετρόχτιστες υδρομαστευτικές στοές, οι πετρόχτιστοι αγωγοί νερού. Οι πέτρινες γούρνες, οι νεροχύτες, οι λίθινοι τυροσκαμνοί. Το δέσιμο των νερών και οι βρύσες. Οι ανεμόμυλοι, οι χερόμυλοι κι οι νερόμυλοι. Οι ποτίστρες. Τα μελισσοτρύπια και οι περιστεριώνες. Τα **πεζούλια** και οι **οχτές**. Οι διαχωριστικοί τράφοι. Τα λιθόστρωτα μονοπάτια κι οι στενές. Τα σκαλιά και τα σκαλοπάτια. Τα καλντερίμια με τις φυτευτές πέτρες κι οι πλακόστρωτες ρύμνες. Οι μαρμαροντυμένοι τοίχοι, τα μπαλκόνια και οι εξώστες, οι πεζούλες, τα περπατιά και οι σέντζοι. Οι πλακόστρωτες και οι βοτσαλωτές αυλές, οι λαηνοθήκες και οι σταμνοθήκες. Τα κατώγια, τα ανώγια και το κύριο οίκημα. Οι εκκλησιές και τα ξωκλήσια, με τα τέμπλα και τα καμπαναριά τους. Οι πλατείες, τα ηρώα, οι δρόμοι και τα πολεοδομικά συγκροτήματα.⁶

Εικόνες από το έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

Βαρδιάνος στα σπόρκα

Ο *Βαρδιάνος στα σπόρκα*, γλωσσική μεταγραφή των ιταλικών όρων *vardiano* (φύλακας) και *sporco* (βρώμικος), δηλ. ο φύλακας των βρωμερών, είναι διήγημα με ιστορικό πυρήνα τη χολέρα του 1865 που έπληξε ολόκληρη την Ευρώπη. Παρά το χολερικό του θέμα, ο Παπαδιαμάντης, επιλέγοντας αντι-φοβικά την αισιόδοξη όψη του κόσμου, καταφέρνει να περιγράψει με γλαφυρότητα το διαχρονικό παραγωγικό τοπίο σε αναβαθμίδες, ένα τοπίο ανάλογο σε ομορφιά με εκείνο που αναδύεται από τα *Ειδύλλια* του Θεοκρίτου. Τρία διαφορετικά αποσπάσματα του διηγήματος, τρεις διακριτές εικόνες που αναδίδουν οσμές και γεύσεις.

Ας σημειωθεί ότι ο όρος αιμασιά που κυρίως χρησιμοποιεί ο Παπαδιαμάντης στα έξι από τα επτά διηγήματα που παρατίθενται εδώ, σήμερα είναι άγνωστος στη Σκιάθο. Αντ' αυτού, οι Σκιαθίτες χρησιμοποιούν τον όρο *πεζούλια* (που ο Παπαδιαμάντης χρησιμοποιεί μόνο στο παρόν διήγημα) και σπανιότατα *αβραγιές*.

Δις της ημέρας διήρχετο την κοιλάδα φιλάγαθος ανήρ, πεντηκοντούτης, γηράσας πρόωρα, ως να μην αντείχεν εις το κοινωνικόν δηλητήριο, το οποίον ενωρίς ήρχισε ν' αναπτύσσεται εις τας τάξεις της ελληνικής κοινωνίας. Κυρτός, σιωπηλός και μελαγχολικός, ο Γιαννιός της Μαργαρίτας ανήρχετο το πρωί εις το μονάκριβο κτήμα του, εις το προσφιλές του τιμάριον, το οποίον είχεν επί του ζυγώματος του όρους, ανάμεσα εις δύο κορυφάς. Το μικρόν κτήμα ήτο αγρός άμα και άμπελος, ελαιών και κήπος. Εξηπλούτο από του υψώματος του ζυγού, μέχρι της ακρογιαλιάς, προς το πέλαγος του

βουνού· εκαρποφόρει άνωθεν ικανά εκ των προϊόντων της γης, και μετείχε κάτωθεν των προϊόντων της θαλάσσης. Επί των **αιμασιών** του έκειντο πεπαινόμενα εις τον ήλιον μακρυλά καρπούζια, τα κλήματα εκάμπτοντο πολυβριθή από τας μεγάλας περκαζούσας και μαυροβολούσας σταφυλάς. Ανά τας **πεζούλας** μικραί συκαί τεσσάρων ή πέντε ετών φυτείας έφερον ήδη τον γαλακτερόν και ψωμωμένον καρπόν των, παραπολύ ερεθιστικών διά ν' απλώσει παρθένος την αβράν κυανόφλεβα χείρα εις ένα των κλώνων. Ένθεν και ένθεν, εις τα σύνορα του κτήματος και του δάσους, βάτοι εδείκνυον τους μαύρους λοβώδεις καρπούς των, παρά την αποσκαφήν της αμπέλου, και κόμαροι το φθινόπωρον έμελλον να ωριμάσωσιν υπομονητικώς τους ιδικούς των εις τας θερμότερας ακτίνας του χλιαινομένου ηλίου.

.....

Κάτω εις την υπόστεγον αυλήν, την παραλλήλως εκτεινομένην εις όλην την σειράν των κελλιών, δύο μεγάλαι αναδενδράδες ανήρχοντο επιστέφουσαι την κορυφήν της στοάς, και οι πόδες επάτουν εφ' υψηλής **πεζούλας**, εν είδει **αιμασιάς**, πλαισιούσης την άμπελον και τον κήπον τα οποία ήσαν προωρισμένα να δηωθώσιν από την ανήκουστον επιδρομήν την επισυμβάσαν κατ' εκείνο το έτος. Δεξιά εις τον βλέποντα προς μεσημβρίαν ήτο ο κήπος, αριστερά η άμπελος. Εις το μεταξύ του κήπου και της αμπέλου ήτο δρομίσκος, φέρων εις το πηγάδιον.

.....

Σύρριζα εις το βουνόν είναι κτισμένον το μοναστήριον, κάτω εις το ρέμα, ανάμεσα εις τας καρυάς και εις τας πλατάνους, όπου πελώρια κλήματα έρπουσιν ανά τους βράχους και τους κρημνούς, εξαπλούμενα εις τας **αιμασιάς** και τας χαράδρας, και οι καρποί των κρέμανται εις τους υψηλούς κλώνας των πλατάνων, βορά των ορνέων του ουρανού, ή σήπονται από την δαψίλειαν της υγρότητος εις τα άβατα φυλλώματα των υψιερπών θάμνων. Σταλαγμός του ουρανού και μαργαρίτης, ως δρόσος Αερμών η καταβαίνουσα εις τα όρη, καλύπτει και στολίζει δι' όλου του έτους την σκιεράν και εύδροσον κοιλάδα. Κάτω από την ρίζαν του βράχου αντηχεί ο ρόχ-

θος του νερού, οπόθεν εκβλύζον το ρεύμα μορμυρίζει εν μέσω βρύων και χόρτων κατερχόμενον εις την στέρναν, ήτις έχει δύο διεξόδους, την μίαν σιγανήν και έντεχνον προς τους κήπους και τας **αιμασιάς** ολόγυρα, τας οποίας εκαλλιέργει μετά φιλοκάλου επιμελείας ο πάτερ Μεθόδιος ο μυλωθρός, την άλλην ραγδαίαν και ορμητικήν διά της πελωρίας κοπάνας προς τον νερόμυλον υποκάτω, όπου αι μυλόπετραι εγύριζον μετ' ιλιγγιώδους ταχύτητος αλέθουσι τον σίτον, και η φτερωτή κάτωθεν εις την εκβολήν του νερού εστρέφετο γοργώς τέμνουσα εις μυρίας ιριδωτάς αργυρόχρους διαθλάσεις το ύδωρ, πίπτον πάλιν άφθονον εις την κοίτην του, εις το βάθος της σκιεράς κοιλάδος.⁷

Στην Αγι-Αναστασία

Νυχτερινή πορεία, στο πασχαλινό αυτό διήγημα, όπου ο Παπαδιαμάντης δίνει ρόλο σε ό,τι επίγειο, ζωντανό και άβιο, γήινο και ουράνιο. Ο δρόμος γεμάτος με τοπία χρωμάτων, ήχων, αρωμάτων, αισθημάτων. Μια γιορτή ανάστασης της φύσης πριν την ίδια την ανάσταση! Όπου τα ανθρώπινα έργα, οι κλιμακωτές αιμασιές, έχουν κι αυτές θέση.

«Είστ' έτοιμοι; Πάμε!» Δύο των αιπόλων έσπευσαν να φορτώσωσι τα ιερά, ως και τα καλάθια των ποιμενίδων τα περικλείοντα εορτάσιμά τινα εφόδια, εις πέντε ή έξ ονάρια, ο ιερεύς επέβη εις το έβδομον, και οι άλλοι πεζοί, οι μεν κρατούντες τας λαμπάδας των αναμμένας, με την αριστεράν, προσπαθούντες, με την δεξιάν, να σκεπάσωσι την λαμπήν από της πνοής της απογείου αύρας, οι δε ανάψαντες μικρά φαναράκια, χρήσιμα εις τους αιπόλους διά τους νυκτερινούς επαυλισμούς και τους αμολγούς των αιγών των, ξεκίνησαν κατερχόμενοι προς βορράν, είτα εστράφησαν ανατολικώτερον, βαίνοντες διά κατοτοπιάς εφ' ης δεν θ' αντείχον άλλοι πόδες παρά τους ιδικούς των, ελαφρά πατούντες με τα τσαρούχια τα περιβάλλοντα τους ευκινήτους πόδας των, βιάζοντες τα γαϊδουράκια να τρέχωσι, σύροντες μάλλον αυτά εις τον δρόμον, τοποθετούμενοι εξ αριστερών ως έμψυχα δίκρανα, προς υποστήριξιν των

φορτωμένων υποζυγίων εις τα κρημνωδέστερα μέρη. Δύο ή τρεις αυτών, με τας κάπας των, ήρχοντο τελευταίοι, μετά συριγμών και ακατανοήτων μονοσυλλάβων, άγοντες τα αιπόλιά των, με τα μικρά ερίφια διά χαριεστάτων σκιρτημάτων τρέχοντα παρά τας μητέρας των, βελάζοντα ερωτηματικώς, εις αι αι αίγες απήντων αορίστως, μη έχουσαι πώς να εξηγήσωσι την ασυνήθη νυκτοπορίαν. Η σελήνη είχαν ανατείλει προ του μεσονυκτίου, και ο δίσκος της, υπέρυθρος ολίγον, <πότε> εφαινετο όπισθεν των κορυφών υψηλών δένδρων, πότε εκρύπτετο, κατά τους ελιγμούς της πορείας, όπισθεν του βουνού. Και οι θάμνοι εσειόντο πανταχού όθεν διέβαιναν η πομπή, και τα έντομα εξεγείροντο παράωρα εκ του ύπνου των, και τινα μυιγάρια εξορμώντα επέτων φαιδρώς περί τας ανημμένες λαμπάδας, υποβοίζοντα, καίοντα τας μικκύλας πτέρυγας των ή καταστρέφοντα μετά τελευταίου βόμβου την εφήμερον ύπαρξιν των εις την πρόσψαυσιν της φλογός. Και τα νυκτοπούλια έφευγον φοβισμένα από σχοίνον εις κόμαρον, από **αιμασιάν** εις δένδρον, προσθέτοντα τον ελαφρόν θρουν των πτερύγων των εις το αβρόν εναρμόνιον φύσημα της αύρας της ορθρίας. Και η αγραμπελιά η χιονανθής, η λευκάζουσα και μυροβολούσα εις τους φράκτας, λευχείμων μυροφόρος εορτάζουσα την Ανάστασιν, και ο κισσός και το αγιόκλημα, πλόκαμοι της Ανοίξεως εξαπλούσης την μυροβόλον κόμην της ανά τους αγρούς, διέχνουν ζωηροτέραν εν τη νυκτί την ευωδίαν των εις τον αέρα. Και η αργυρά αμμόκονις των άστρων ωλιγόστευεν επάνω, καθ' όσον υψούτο η σελήνη, και η αηδών ηκούετο μινυρίζουσα βαθιά εις τον μυχόν του δάσους, και ο γκιώνης μη δυνάμενος να διαγωνισθεί προς την λιγυράν αδελφήν του, έπαυσε προς καιρόν το θρηνώδες άσμα του.

Είχαν κατέλθει ήδη πολύ βαθιά, κάτω εις το ρεύμα, και αντικρύ των έβλεπον μακράν το πέλαγος, κυανήν οθόνην, αμυδρώς επαργυρουμένην από τας ακτίνας της σελήνης. Ηκούσθη δε μετ' ολίγον βαθύς παφλασμός ως χειμάρρου καταφερομένου μετά δούπου από των βράχων, κρότος συνεχής, ισχυρός, μονότονος. Ήτο το ρεύμα της Παναγίας της Δομάν, από των υδάτων του οποίου είκοσι νερόμυλοι υδρεύοντο το πάλαι και πολλάι **εκατοντάδες στρέμματα κήπων με κλιμακωτάς αιμασιάς επιαίνοντο** από το δροσερόν νάμα του. Εκεί αντικρύ, προέκυπτεν επ' άκρας της θαλάσσης το πα-

λαιόν φρούριον, το οποίον ήτο ποτε κατοικία ανθρώπων, πριν γίνει γλαυκών φωλεά και λάρων ορμητήριον. Εις το ακένωτον ρεύμα της Παναγίας της Δομάν ωφείλετο η ευδοκίμησις πάσης φυτείας και πάσης βλαστήσεως κατά τους παλαιούς εκείνους χρόνους.⁸

Οι Χαλασοχώρηδες

Οι Χαλασοχώρηδες πραγματεύονται την ατέρμονη παθογένεια του ελληνικού κράτους: την φαύλη πολιτική, την ανελέητη ψηφοθηρία. Η υπαινικτική διάθεση του Παπαδιαμάντη, πάντως, δεν σκαλώνει στα δύσκολα της Ελλάδας, και με μονοκοντυλιά δυο αράδων, δημιουργεί μοναδική εικόνα, αυτή τη φορά με την αιμασιά, ίσως εδώ με την έννοια του φράχτη, σε ρόλο κομπάρσου.

Την ιδίαν στιγμήν, εις εκατόν πενήκοντα βημάτων απόστασιν, όπισθεν της λιθίνης **αιμασιάς** και του επιστέφοντος αυτήν από τρι-κοκκίες φράκτου, εφάνη προκύψασα η κεφαλή του Μανόλη του Πολύχρονου.⁹

Λαμπριάτικος ψάλτης

Οι συνήθεις αναλύσεις του *Λαμπριάτικου ψάλτη* δίνουν έμφαση στην ηθογραφική ή πολιτική διάσταση του έργου, αλλά εδώ θα εμμεΐνουμε απλά στην εικόνα της τελευταίας ώρας της ημέρας, όπως μοναδικά την περιγράφει ο Παπαδιαμάντης: όπου τα φυσικά στοιχεία, το κτίριο της μικρής μονής, μοναχοί και άλλα πρόσωπα, δεν είναι παρά τριταγωνιστές που πλαισιώνουν την τελευταία αιμασιά που χαράζει το δρόμο!

Ο ήλιος είχε δύσει, όταν έφθασεν εις την κορυφήν του βουνού, και αντικρύ του βραχώδους και αποτόμου όρους, όπου κείται το μικρόν διαλυμένον μονύδριον. Ο παπα-Αζαρίας ο Σύγγελλος, ηγούμενος του ερήμου αδελφότητος μοναστηρίου, ουδέν άλλο έχων πνευματικό ποίμνιον ειμή μίαν υπέργηρων καλογραίαν ενενηκον-

τούτιν και ένα άχρηστον υποτακτικόν ηλικιωμένον, ναυαγόν του κόσμου και απόχηρον, είχαν εξέλθει εις τα πρόθυρα της μονής, και έβλεπε τας τελευταίας ακτίνας του ηλίου επιχρυσούσας διά τινας στιγμάς ακόμη τας κορυφάς των ανατολικών απέναντι ορέων, όταν είδε τον μπαρμπα-Κωνσταντόν να προκύψη όπισθεν της τελευταίας **αιμασιάς**, της χαραττούσης εκατέρωθεν τον δρόμον.

Όνειρο στο κύμα

Διαρκής εσωτερική ένταση, εκλεπτυσμένος αισθησιασμός – ένα από τα πολύ λίγα τέτοια κείμενα του Παπαδιαμάντη, αμφιθυμία και απώλεια, συνιστούν τα κύρια στοιχεία τούτου του διηγήματος. Η εσωτερική αναστάτωση και ταραχή που προκαλεί η θέα του απαγορευμένου γυμνού σώματος γυναίκας, της Μοσχούλας, ανεψιάς του νοικοκύρη, σε αντίθεση με ένα περιβάλλον ειδυλλιακό, τακτοποιημένο από ανθρώπινο ικανό χέρι. Ένας επίγειος ανθρώπινος παράδεισος πλαισιωμένος με κήπους και αιμασιές και μια οσμή από θηλυκή παρουσία, λίγο από Λίλιθ, Παναγιά, Αφροδίτη!

Έκτισεν εις την άκρην πυργοειδή υψηλόν οικίσκον, με δύο πατώματα, εκαθάρισε και περιεμάζευσε τους εσκορπισμένους κρουνοούς του νερού, ήνοιξε και πηγάδι προς κατασκευήν μαγγάνου διά το πότισμα. Διήρесе το κτήμα εις τέσσαρα μέρη· εις άμπελον, ελαιώνα, αγροκήπιον με πλήθος οπωροφόρων δένδρων και κήπους με **αιμασιάς** ή μπουστάνια.

Εγκατεστάθη εκεί, κ' έζη διαρκώς εις την εξοχήν, σπανίως κατερχόμενος εις την πολίχνην. Το κτήμα ήτον παρά το χείλος της θαλάσσης, κ' ενώ, ο επάνω τοίχος έφθανεν ως την κορυφήν του μικρού βουνού, ο κάτω τοίχος, με σφοδρόν βορράν πνέοντα, σχεδόν εβρέχετο από το κύμα.

.....

Την στιγμήν εκείνην, ενώ έκαμα το πρώτον βήμα, ακούω σφοδρόν πλατάγισμα εις την θάλασσαν, ως σώματος πίπτοντος εις το κύμα. Ο κρότος ήρχετο δεξιόθεν, από το μέρος του άντρου του κογχυλο-

στρώτου και νυμφοστολίστου, όπου ήξευρα, ότι ενίστε κατήρχετο η Μοσχούλα, η ανεψιά του κυρ Μόσχου, κ' ελούετο εις την θάλασσαν. Δεν θα ερριψοκινδύνευα να έλθω τόσον σιμά εις τα σύνορα της, εγώ ο σατυρίσκος του βουνού, να λουσθώ, εάν ήξευρα ότι εσυνήθιζε να λούεται και την νύκτα με το φως της σελήνης. Εγνώριζα ότι το πρωί, άμα τη ανατολή του ήλιου, συνήθως ελούετο.

Έκαμα δύο-τρία βήματα χωρίς τον ελάχιστον θόρυβον, ανερριχή-θην εις τα άνω, έκυψα με άκραν προφύλαξιν προς το μέρος του άντρου, καλυπτόμενος όπισθεν ενός σχοίνου και σκεπόμενος από την κορυφήν του βράχου, και είδα πράγματι ότι η Μοσχούλα είχε πέσει αρτίως εις το κύμα γυμνή, κ' ελούετο...

.....

Την ανεγνώρισα πάραυτα εις το φως της σελήνης το μελιχρόν, το περιαργυρόν όλην την άπειρον οθόνην του γαληνιώντος πελάγους, και κάμνον να χορεύουν φωσφορίζοντα τα κύματα. Είχε βυθισθή άπαξ καθώς ερρίφθη εις την θάλασσαν, είχε βρέξει την κόμην της, από τους βοστρύχους της οποίας ως ποταμός από μαργαρίτας έρρεε το νερόν, και είχεν αναδύσει· έβλεπε κατά τύχην προς το μέρος όπου ήμην εγώ, κ' εκινείτο εδώ κ' εκεί προσπαίζουσα και πλέουσα. Ήξευρε καλώς να κολυμβά.¹¹

Υπό την βασιλικήν δρυν

Το μεγαλείο και η χάρη του δένδρου των δρυάδων και των δρυίδων, του ίδιου του Διός, είναι η νύμφη που μάγεψε το παιδί, τον έφηβο, τον συγγραφέα Παπαδιαμάντη. Η βασιλική δρυς, τόσο διακριτά μεγαλόπρεπη απέναντι στα αγκαθωτά αγριόχορτα των ταπεινών αιμασιών που εδώ περιγράφει!

Όταν παιδίον διηρχόμην εκεί πλησίον, επί οναρίου οχούμενος, δια να υπάγω να απολαύσω τας αγροτικές μας πανηγύρεις, των ημερών του Πάσχα, του Αγίου Γεωργίου και της Πρωτομαγιάς, ερρέμ-

βαζον γλυκά μη χορταίνων να θαυμάζω περικαλλές δένδρον, μεμονωμένον, πελώριον, μίαν βασιλικήν δρυν. Οποίον μεγαλείον είχαν! Οι κλάδοι της χλωρόφαιοι, κατάμεστοι, κραταιοί· οι κλώνές της, γαμψοί ως η κατατομή του αετού, ούλοι ως η χαίτη του λέοντος, προείχον αναδεδημένοι, εις βασιλικά στέμματα. Και ήτον εκείνη άνασσα του δρυμού, δέσποινα αγρίας καλλονής, βασίλισσα της δρόσου...

Από τα φύλλα της εστάλαξε κι έρρεεν ολόγυρά της «μάννα ζωής, δρόσος γλυκασμού, μέλι το εκ πέτρας». Έθαλπον οι ζωηφόροι οποι της έρωτα θείας ακμής, κι έπνεεν η θεσπεσία φυλλάς της ίμερον τρυφής ακηράτου. Και η κορυφή της βαθύκομος ηγείρετο ως στέμμα παρθενικόν, διάδημα θεϊόν.

Ησθανόμην άφατον συγκίνησιν να θεωρώ το μεγαλοπρεπές εκείνο δένδρον. Εφάνταζεν εις το όμμα, έμελπεν εις το ους, εψιθύριζεν εις την ψυχήν φθόγγους αρρήτου γοητείας. Οι κλώνες, οι ράμνοι, το φύλλωμά της, εις του ανέμου την σείσιν, εφαίνοντο ως να ψάλλωσι μέλος ψαλμικόν, το «Ως εμεγαλύνθη». Μ' έθελγε, μ' εκήλει, μ' εκάλει εγγύς της. Επόθουν να πηδήσω από του υποζυγίου, να τρέξω πλησίον της, να την απολαύσω· να περιπτυχθώ τον κορμόν της, όστις θα ήτον αγκάλιασμα δια πέντε παιδιά ως εμέ, και να τον φιλήσω. Να προσπαθήσω ν' αναρριχηθώ εις το πελώριον στέλεχος, το αδρόν και αμαυρόν, ν' αναβώ εις το σταύρωμα των κλάδων της, ν' ανέλθω εις τους κλώνας, να υψωθώ εις τους ακρέμονας... Και αν δεν μ' εδέχετο, και αν μ' απέβαλλεν από το σώμα της, και μ' έρριπτε κάτω, ας έπιπτον να κυλισθώ εις την χλόην της, να στεγασθώ υπό την σκιάν της, υπό τα αετώματα των κλώνων της, τα όμοια με στέμματα Δαυίδ θεολήπτου.

.....

Καθώς την είδα χαμηλότερον, δεξιόθεν, αρκετά μακράν, άφησα τον δρομίσκον εις τον οποίον έτρεχα, και στραφείς προς δυσμάς ήρχισα να κατέρχομαι, μέσω των αγρών, υπερπηδών **αιμασιάς**, χάνδακας, φραγμούς θάμνων και βάτων, σχίζων τας σάρκας μου, αιμάσσων χείρας και πόδας... Τέλος έφθασα πλησίον της ποθητής νύμφης των δασών.¹²

Ο γάμος του Καραχμέτη

Εικόνες από μια τουρκοκρατούμενη Σκιάθο στο γεμάτο διδάγματα αγάπης διήγημα αυτό του Παπαδιαμάντη, που δημοσιεύτηκε λίγα χρόνια μετά τον θάνατό του. Όπως και στο σύνολο του έργου του Παπαδιαμάντη, η έμφαση δίνεται στους ανθρώπινους χαρακτήρες, με το φυσικό τοπίο να αποτελεί απλώς το υπόβαθρο, κάποιες φορές εξαιρετικά κεντημένο, για να ξεδιπλωθεί σε αυτό διάφανος ο άνθρωπος, νησιώτης, αστός, περαστικός. Το μοναδικό έργο στο οποίο οι αναβαθμίδες καλούνται «αβραγιές», τόσο στο παπαδιαμαντικό ή άλλο έργο της λογοτεχνίας μας. Ενδιαφέρον είναι ότι ο όρος *αβραγιές* έχει σήμερα ξεχαστεί στη Σκιάθο, σε αντίθεση με την διπλανή Σκόπελο, όπου συνεχίζει να χρησιμοποιείται.

Το βράδυ, όταν ενύχτωσεν, ο Κουμπής είχαν αρματώσει μίαν σκαμπαβίαν μέ εξ κωπία. Τους δύο εκ των κωπηλατών, ψαράδες του γαλού, οπού ήσαν άνθρωποί του και λίαν αφωσιωμένοι εις αυτόν, τους έπεισε ν' ανέλθωσι τον ανήφορον — υψηλόν, απότομον, πετρώδη, οπού έφερεν από τον Γιαλόν εις το Κάστρον, υποκάτω στην γέφυραν τού Κάστρου, από άσχιστον αγριόξυλον, παρά το χάσμα, όπου έχαιεν άβυσσος και κρημνός, όπου έπιανε πάντα άνθρωπον ίλιγγος και σκοτοδίνη. Την γυναίκα του την Σεραϊνώ την είχε κράξει το πρωί, καθώς κατέβαινεν από τον κρεμαστόν σοφάν, όπου είχε κοιμηθή, κ' εφόρεσε τα πανωβράκια, με τας κεντητάς βρακοζώνας και τα πλατέα μανίκια, κ' έπινε το πρωινόν σερμπέτι του. Διότι μόλις είχαν εισαχθή τότε εις τον τόπον ο καφές. Τον είχε φέρει πρώτος ο κυρ Αλεξανδράκης ο Λογοθέτης, άλλος προεστώς κι αυτός, εμπορευόμενος από την Μολδοβλαχίαν, κι ο κυρ Κουμπής, επειδή δεν ήτο εύκολος νεωτεριστής εις όλα τ' άλλα —μόνον εις τον γάμον ήθελεν, όχι να νεωτερίση, αλλά να πραξικοπήση και δώση κακόν παράδειγμα— δεν τον είχε συνηθίσει ακόμη. Έκραξε την γυναίκα και της είπε:

—Τ' ακούς, Κουμπίνα; Το βράδυ, σαν σουρουπώση, να πας ν' άνάψης τα καντήλια τ' Αι-Προκοπίου, κάτω στο ρέμα. Το έχω τάξιμο

από καιρό. Μεθαύριο είναι η μνήμη του, κι αύριο δεν θα πάρης εύκολα αράδα, θα κουβαλήσουν χίλια λαδικά. Πάρε μαζί σου και την φτωχή γειτόνισσά μας την Λελούδα, επειδή και είναι κι αυτή ανέβγαλτη και δεν έχει άλλη παρηγοριά από σένα, που θα είναι μοναξιά, να πάτε ν' ανάψετε τα καντήλια, να σεργιανήσετε κιόλας.

—Άκουσε να σου πω, να 'χω και το συμπάθειο, Κουμπή, απήντησε το Σεραϊνιώ. Η Λελούδα είναι, όπως είπες, ανέβγαλτη, και τώρα είν' εδώ η αρμάδα. Ποιος ξέρει αν δεν θα βγουν οι Τουρκαλάδες όξω στη στεριά, να πάρουν αράδα τις **αβραγιές** και τα χωράφια. Η Λελούδα θά φοβάται να 'ρθή μαζί μου.¹³

Ποιητικές αναγνώσεις του τοπίου

Η Αποκάλυψη του Οδυσσέα Ελύτη

Η πεμπτουσία του Αιγαίου, φτιαγμένου με ελάχιστη ύλη και πολλή ενέργεια, από τη γραφίδα του ποιητή του Αρχιπελάγους. Το θεμελιώδες «φτενό» ξερολιθικό πεζούλι, διαχρονικό οξύμωρο μιας αξιόβιωτης λιτότητας στον ομφαλό του κόσμου. Γυμνά και άπορα, λουσμένα στο φως και δαρμένα απ' τους ανέμους κινούνται τα θεμελιώδη του κόσμου. Ακέραια, στο χώρο, στο χρόνο. Ο έχων ώτα, ακουέτω! Και ο έχων όμματα, οράτω!

.....

Αν έχεις ώτα ακούειν. Εγώ άκουσα
βουή σαν από πελαγίσιο κόχυλα
και στρέφοντας μέσα στο φως άξαφνα είδα
τέσσερα μελαψά στην όψη αγόρια
οπού φυσούσαν κι έσπρωχναν έσπρωχναν κι έφερναν
κομμάτι γης φτενό ζωσμένο στην ξερολιθιά
όλο-όλο εφτά ελαιόδεντρα
κι ανάμεσό τους γέροντας έμοιαζε βοσκός
το πόδι του ξυπόλυτο πάνω στην πέτρα.¹⁴

Από το Άξιον Εστί του Οδυσσέα Ελύτη

Η γένεση του Αιγαίου από τον πρωτομάστορα, πρόσωπο ή πρόσωπα με χαρακτηριστικά ανείπωτα· ισχύ θεού, πείσμα ανθρώπου, σε ένα συναπάντημα δημιουργικής άμιλλας! Ο ποιητής θα στήσει

πετρο-χωμάτινα σκαλοπάτια σε βουνά και λόφους, στολίζοντάς τα με παλίμψηστα τσέρκουλα· και κατασκευές που το μάτι του ευαίσθητου ταξιδιώτη συνεχίζει να απολαμβάνει έως σήμερα.

Ύστερα πιο νωχελικά
 οι λόφοι οι κατωφέρεις
 άλλοτε και το χέρι αργό σε ανάπαυση
 τα λαγκάδια οι κάμποι
 κι άξαφνα πάλι βράχοι άγριοι και γυμνοί
 δυνατές πολύ παρορμήσεις

.....

Και στις πέτρες μέσα τράβηξε κλωστές
 κι απ' τα σπλάχνα της γης ανέβασε σχιστόλιθο
ένα γύρο σ' όλη την πλαγιά τα πλατιά στερέωσε σκαλοπάτια
 Εκεί μόνος απίθωσε

κρήνες λευκές μαρμάρινες
 μύλους ανέμων
 τρούλους ρόδινους μικρούς
 και ψηλούς διάτρητους περιστεριώνες...¹⁵

.....

Οι **λιθιές** και τα κύματα χέρι με χέρι¹⁶

Στη Ρωμαϊκή Λέσβο, των Ποιμενικών του Λόγγου

Στη βουκολική Λέσβο του 2ου μ.Χ. αιώνα, η ζωή κυλούσε αβίαστα, σε αρμονία με το ειδυλλιακό τοπίο των αργυροπράσινων ελαιώνων, των κατάφυτων κήπων, της σκούρας μπλε θάλασσας. Αν και πολλά έχουν αλλάξει στο μεταξύ, το νησί διατηρεί έως σήμερα το παλιό του σκηνικό, όπως το περιγράφει ο Λόγγος στα δύο σημεία του έργου *Δάφνης και Χλόη*. Ένα έργο διαχρονικά ερωτικό, όπως και το ίδιο το νησί.

Και στα δύο κείμενα, ο αναφερόμενος όρος «*αιμασιά*» εννοεί τον φράχτη, που στην αρχαιότητα αναφέρεται στον φράχτη από βλάστηση ή ξερολιθιά, που συνεκδοχικά μετέπεσε στο να αφορά την αναβαθμίδα που υποστηρίζεται από ξερολιθιά ή φυσική βλάστηση.

Απόσπασμα 1

Κῆπός ἐστί μοι τῶν ἐμῶν χειρῶν, ὃν ἐξ οὗ νέμειν διὰ γῆρας ἐπαυσάμην, ἐξεπονησάμην, ὅσα ὦραι φέρουσι, πάντα ἔχων ἐν αὐτῷ καθ' ὥραν ἐκάστην· ἥρος ρόδα <καί> κρίνα καὶ ὑάκινθος καὶ ἴα ἀμφότερα, θέρους μήκωνες καὶ ἀχράδες καὶ μῆλα πάντα, νῦν ἄμπελοι καὶ συκαῖ καὶ ῥοιαὶ καὶ μύρτα χλωρά. Εἰς τοῦτον τὸν κῆπον ὀρνίθων ἀγέλαι συνέρχονται τὸ ἐωθινόν, τῶν μὲν ἐς τροφήν, τῶν δὲ ἐς ὥδήν· συνηρεφῆς γὰρ καὶ κατάσκιος καὶ πηγαῖς τρισὶ κατάρρυτος· ἂν περιέλῃ τις τὴν **αἶμασιάν**, ἄλσος ὁρᾶν οἰήσεται.¹⁷

Έχω ένα περιβόλι φτιαγμένο με τα χέρια μου από τότε που, γέρος πια, σταμάτησα να βόσκω κοπάδια. Το δούλεψα και μου δίνει όλα εκείνα που φέρνει κάθε μια από τις εποχές. Την άνοιξη ρόδα και

κρίνα και υάκινθους και δυο λογιών βιολέτες, το καλοκαίρι παπαρούνες και αχλάδια και όλων των λογιών τα μήλα, τώρα σταφύλια και σύκα και ρόδια και πράσινα μύρτα. Κοπάδια πουλιά έρχονται εδώ τα πρωινά, άλλα για να φάνε, άλλα να τραγουδήσουν. Διότι [το περιβόλι μου] είναι σκεπαστό και σκιερό, ενώ ποτίζεται από τρεις πηγές. Εάν κάποιος διαβεί την αιμασιά θα νομίσει ότι βρίσκεται σε δάσος.¹⁸

Απόσπασμα 2

Ἐνδον ἦν τὰ καρποφόρα φυτά, καθάπερ φρουρούμενα· ἔξωθεν περιειστήκει τὰ ἄκαρπα, καθάπερ θριγγὸς χειροποίητος· καὶ ταῦτα μέντοι λεπτῆς **αἱμασιᾶς** περιέθει περίβολος. Τέτμητο καὶ διακέκριτο πάντα καὶ στέλεχος στελέχους ἀφειστήκει, ἐν μετεώρῳ δὲ οἱ κλάδοι συνέπιπτον ἀλλήλοις καὶ ἐπήλλαττον τὰς κόμας· ἐδόκει μέντοι καὶ ἡ τούτων φύσις εἶναι τέχνη. Ἦσαν καὶ ἀνθῶν πρασιαί, ὧν τὰ μὲν ἔφερεν ἡ γῆ, τὰ δὲ ἐποίει τέχνη· ῥοδωνιαὶ καὶ υἰάκινθοι καὶ κρίνα χειρὸς ἔργα.¹⁹

Μέσα [στο περιβόλι] ήταν τα καρποφόρα, σαν νάτανε προστατευμένα. Απ' έξω περικύκλωναν τα άκαρπα [δένδρα], σαν χειροποίητος φράχτης. Αλλά και αυτά τα περικύκλωνε περίβολος από ξερολιθιά. Όλα καλοβαλμένα, το ένα μακριά από το άλλο· τα κλαδιά τους ενωμένα ψηλά επέτρεπαν τις κόμες τους να αγγίζουν η μια την άλλη, ένα πράγμα φυσικό, που φαινόταν φτιαχτό. Υπήρχαν και πρασιές με άνθη, που άλλα φύτρωναν από τη γη μόνα τους, άλλα όχι, τριανταφυλλiές και υάκινθοι και κρίνα όλα φυτεμένα από ανθρώπινο χέρι.²⁰

Εικόνες από τα *Ειδύλλια* του Θεοκρίτου

Από τον πρωτοπόρο της βουκολικής ποίησης και σημαντικό Έλληνα ποιητή από τις Συρακούσες, στο γύρισμα του 4ου προς 3ο π.Χ. αιώνα, έχουμε κάποιες από τις ειδυλλιακότερες εικόνες τοπίων με αιμασιές. Στα περίφημα *Ειδύλλιά* του, λοιπόν, ο Θεόκριτος περιγράφει εικόνες που θα μπορούσαν να διαδραματίζονται στο σημερινό Αιγαίο, σίγουρα σε εκείνο της δεκαετίας του 1960. Και εδώ δεν είναι σαφές αν ο νέος του κειμένου κάθεται πάνω σε αναβαθμίδα ή, απλώς πάνω σε μια ξερολιθιά. Κατά τον Πολέμη, που μετέφρασε το κομμάτι αυτό, είναι απλώς φράχτης.

Απόσπασμα από το *Ειδύλλιο «Θύρσις ή Ωδή»*

τυτθὸν δ' ὅσον ἄπωθεν ἀλιτρύτοιο γέροντος
περκναῖσι σταφυλαῖσι καλὸν βέβριθεν ἄλῳά,
τὰν ὀλίγος τις κῶρος ἐφ' **αἵμασιαι**σι φυλάσσει
ἥμενος· ἀμφὶ δέ νιν δύ' ἁλώπεκες, ἃ μὲν ἄν' ὄρχως
φοιτῇ σινομένα τὰν τρώξιμον, ἃ δ' ἐπὶ πῆρα
πάντα δόλον τεύχοισα τὸ παιδίον οὐ πρὶν ἀνησεῖν
φατὶ πρὶν ἢ ἀκράτιστον ἐπὶ ξηροῖσι καθίξῃ.
αὐτὰρ ὄγ' ἄνθερίκοισι καλὰν πλέκει ἀκριδοθήραν²¹
σχοίνῳ ἐφαρμόσδων· μέλεται δέ οἱ οὔτε τι πῆρας
οὔτε φυτῶν τοσσηγόν, ὅσον περὶ πλέγματι γαθεῖ.²²

*Κοντά-κοντά στο γέροντα το θαλασσοδαρμένο,
εἶν' ἐν' ἀμπέλι με πυκνά και κόκκινα σταφύλια
που το φυλάει μικρό παιδί στο φράχτη καθισμένο.*

Στο 'να πλευρό του μια αλεπού, στ' άλλο πλευρό του μί' άλλη·
 χώνετ' η μια στα κλήματα και τα τσαμπιά αφανίζει,
 η άλλη πάει με πονηριά κρυφά προς το ταγάρι
 ωσάν να λέει και στο παιδί πώς δεν θενά 'συχάσει
 αν δεν τ' αφήσει νηστικό κι αν δεν του φάει ό,τ' έχει.
 Κρατεί σφερδούκλια το παιδί και δένει τα με σκίνο
 και τα σφερδούκλια δένοντας ακριδοπιάστρα πλέκει·
 και μηδέ τόσο νοιάζεται γι' αμπέλι και ταγάρι
 όση χαρά έχει μέσα του γι' αυτό το πλέξιμο του.²³

Απόσπασμα από το Ειδύλλιο «Αιπολικόν και Ποιμενικόν»

άλλ' ού συμβλήτ' έστι κυνόσβατος ούδ' άνεμώνα
 πρὸς ρόδα, τῶν ἄνδηρα παρ' **αἵμασιαῖσι** πεφύκει.²⁴

Ούτ' τ' αγριοτριαντάφυλλο²⁵ ούτε η ανεμώνα δεν παραθαίνουν
 σ' ομορφιά
 τα ρόδα που φυτρώνουν επάνω εις τις αιμασιές, στ' άνδηρα
 απλωμένες²⁶

Απόσπασμα από το Ειδύλλιο «Θαλύσια»

Σιμιχίδα, πᾶ δὴ τὸ μεσαμέριον πόδας ἔλκεις,
 ἀνίκα δὴ καὶ σαῦρος ἐν **αἵμασιαῖσι** καθεύδει,
 οὐδ' ἐπιτυμβίδιοι κορυδαλλίδες ἡλαίνοντι,²⁷

Μες στο καταμεσήμερο πού τρέχεις, Σιμιχίδα;
 όταν απάν' στις αιμασιές η σαύρα αυτή κοιμάται
 κι ακόμα κι οι κορυδαλλοί κουρνιάζουν παν' στους τύμβους;²⁸

Στα άνδρα καλλιέργειας του Θεοφράστου

Μαθητής και φίλος του Αριστοτέλη, ο Ερέσσιος Θεόφραστος, ασχολήθηκε με λιγότερο ποιητικά, πλην όμως χρήσιμα πράγματα: την βοτανική άγριων και καλλιεργούμενων, αυτός, ο πρόγονος των σημερινών γεωπόνων. Το δραματικό τοπίο της Λεσβιακής Ερεσσού, υπόλειμμα πανάρχαιης ηφαιστειακής δραστηριότητας, αναμφίβολα ανάγκασε τους κατοίκους της εποχής του, στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αιώνα π.Χ., να καλλιεργήσουν σε άνδρα, δηλαδή σε αναβαθμίδες, κάτι που αντανακλάται στο έργο του Θεοφράστου. Οι περιγραφές του, πολύτιμη μαρτυρία για μια περιοχή στην οποία σήμερα τα άνδρα έχουν ολοσχερώς αποδοθεί στη λαίλαπα των αιγοπροβάτων, ενώ οι όποιες καλλιέργειες έχουν κατέβει στον Κάμπο της Ερεσσού.

Απόσπασμα από το *Περί φυτών αιτιών*

τάς

δ' ἐν τοῖς ἐφύδροις ἢ ὅσα τῶν γενῶν ὑβριστικά τοῦ
ἥρος ὅπως διεσκεδασμένου τοῦ ὑγροῦ καὶ τμηθείσης ἐν
ῶρᾳ τοῦτ' ἀπορρυῇ. Διὰ γὰρ τὸ πλῆθος οὐ πεττούσας
τοῦθ' ὑβρίζειν ἄλλως καὶ ἐκκληματοῦσθαι. Φυτοῖς
δ' οὔσι τοῖς τοιούτοις καὶ ἐπισπείρειν ἐπὶ τὰ **ἄνδρα**
δεῖ κριθὰς καὶ κυάμους ἐπειδὴ ταῦτα ξηραντικώτατα
πάντων.²⁹

Όσα όμως [αμπέλια] βρίσκονται σε περιοχές υγρές ή όσα είδη υπερβλαστώνουν, πρέπει να φροντίζονται την άνοιξη, ώστε με κορφολόγημα να κατανεμηθεί το νερό σε όλο το φυτό... Διότι επειδή

το διαθέσιμο νερό δεν απορροφάται, το αμπέλι γεμίζει κληματό-βεργες. Σε τέτοιες περιπτώσεις, από την εποχή ακόμη που [τα αμπέλια] είναι φυτάρια, οι αναβαθμίδες πρέπει να σπέρνονται με κριθάρι και κουκιά, λόγω της εξαιρετικής αποξηραντικής τους ικανότητας.³⁰

Απόσπασμα από το *Περί φυτών ιστορίας*

Πολλά δὲ τοιαῦτά ἐστι
καὶ ἐν ἑτέροις ἴδια. Οἷον καὶ ἡ τοῦ ἀειζώου φύσις τὸ
διαμένειν ὑγρὸν αἰὶ καὶ χλωρόν, φύλλον σαρκῶδες ἔχον
καὶ λεῖον καὶ πρόμηκες. Φύεται δὲ ἐν τε τοῖς ἀλιπέδοις
<καὶ> τοῖς ἐπὶ τῶν τειχῶν **ἀνδήροις** καὶ οὐχ ἥκιστα ἐπὶ
τῶν κεράμων ὅταν ἐπιγένηται γῆς τις ἀμμώδης συρροή.³¹

Πολλά ανάλογα συμβαίνουν και σε άλλα φυτά. Για παράδειγμα, είναι στη φύση του αμάραντου³², με φύλλα σαρκώδη, λεία και επιμήκη, να παραμένει πάντα υγρό και πράσινο. Φύεται δε στα αλίπεδα και πάνω στα τοιχία των αναβαθμίδων, και αρκετά καλά στα κεραμίδια, όταν σε αυτά μαζεύεται χώμα.³³

Γλωσσάρι

αβραγιές: πεζούλες

αγροικίες: υπαίθριες αγροτικές κατοικίες στις περιοχές καλλιέργειας, που χρησίμευαν για κατοίκηση ανθρώπων και ζώων κατά τις περιόδους έντονης χειρωνακτικής εργασίας (σπορά, θέρος)

Αερμών: βουνό που αναφέρεται στους Ψαλμούς του Δαβίδ· ειδικότερα, αναφέρεται η δροσιά του Όρους Αερμών, η οποία κατεβαίνει και φτάνει έως τα όρη Σιών

αιμασιές: οι πεζούλες· ένας από τους δύο κύριους όρους που απαντούν στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία (ο άλλος όρος είναι *άνδηρον* (το)). Ο όρος σήμερα διατηρείται σε λίγες περιοχές της πατρίδας μας (π.χ. νησί της Άνδρου, Ήπειρος). Είναι το όνομα που ο Παπαδιαμάντης συστηματικά χρησιμοποιεί για τις αναβαθμίδες, όπως και για τα ξερολιθικά τοιχία και τους φράχτες, αν και στη σημερινή Σκιάθο, ο όρος είναι πλέον λησμονημένος.

αιμάσσω: ματώνω

αιπόλιο (το): αγέλη αιγών

αιπόλος (<αιγο-πόλος): γιδοβοσκός

ακήρατος: καθαρός, αμόλυντος, άθικτος, παρθένος

ακρεμόνας/ακρέμονας: άκρη, πατούρα, πέλμα, ακρότυπο

αλίπεδα: παραθαλάσσιες εκτάσεις που το χειμώνα μπορεί να καλύπτονται με βρόχινο νερό, αλλά επηρεάζονται από την αλμύρα της θάλασσας, συνεπώς χαρακτηρίζονται από υψηλή συγκέντρωση αλάτων

αμολγοί: πιθανώς οι αμέλξεις (αρμέγματα)

αμπρουδέχτης: υπαίθρια στέρνα νερού για τη συλλογή του βρόχινου νερού· ομβροδέκτης

αναδενδράδες: κληματαριές, πέργκολες

άνασσα: βασίλισσα

άνδηρον: πεζούλα· πρόκειται για έναν από τους δύο αρχαίους ελληνικούς όρους που αφορούν στις αναβαθμίδες

ανέβγαλτος: άβγαλτος, αθώος, αγνός, άπειρος, ανίκανος

αποσκαφή: αυλάκι ή τάφρος που χρησιμεύει ως σύνολο χωραφιών ή αμπελιών

δαψίλεια: πλούτος

δηώ: καταστρέφω

δίκρανο: δικράνι ή δικράνα, διχαλωτό γεωργικό εργαλείο, κατάλληλο για το λίχνισμα των σιτηρών

δούπος: γδούπος, βόμβος, θόρυβος

επαυλισμός: το ξενύχτισμα σε ένα ανοιχτό μέρος

θάλπω: εκπέμπω ή μεταδίδω ήπια και ευχάριστη ζέστη

θρους: χαμηλός αλλά συνεχής θόρυβος, θρόισμα, ψιθύρισμα

ίμερος: επιθυμία, πόθος

ιστέρνι: στέρνα· χτιστή δεξαμενή για την αποθήκευση νερού

καθοικίες: υπαίθριες αγροτικές κατοικίες στις περιοχές καλλιέργειας, που χρησίμευαν για **κατοίκιση** ανθρώπων και ζώων κατά τις περιόδους έντονης χειρωνακτικής εργασίας (σπορά, θέρος)

καρυά: καρδιά

κόμαρος: κουμαριά

κοπάνα: ξύλινη σκάφη για το πότισμα των γιδοπροβάτων

κουμάσι: ορνιθώνας (κοτέτσι), χοροστάσι

λαχίδα (η) και λαχίδι (το): όρος που αφορά στις πεζούλες, και απαντά μόνον στην περιοχή της Μάνης. Στην κυριολεξία, αφορά

στο κομμάτι γης που έχει κληρονομήσει κάποιος με κλήρωση (<λαχνός) κατά το μοίρασμα της πατρικής περιουσίας. Επειδή οι κληρωτές λαχίδες επιλέγονταν καθ' όλο το μήκος τους ώστε να αποφεύγονται τα ζικ-ζάκ κατά την άροση και να διευκολύνεται η σπορά, λαχίδα ονομάστηκε η κάθε επιμήκης στενή λωρίδα καλλιεργήσιμου εδάφους, η πεζούλα καθ' όλο της το μήκος.

λευχείμων: ασπροντυμένος

λιγυρός: ο ευκρινής, καθαρός, οξύς, ισχυρός ήχος, ευχάριστα ή δυσάρεστα γλυκός. που ταυτόχρονα έχει και κάποια γλυκύτητα, ευχάριστη ή και δυσάρεστη. Η λέξη δηλώνει ακόμη τον λυγερό, ευκίνητο, εύκαμπτο.

μελισσοτρύπια ή μελισσοθ(ο)υρίδες: ξερολιθικές κατασκευές, συνήθως χτισμένες μέσα σε τοιχία αναβαθμίδων (σε πεζούλες ή όχτες) για τοποθέτηση μελισσιών

μελιχρός: απαλός, μαλακός, ήπιος

μέλπω: τραγουδώ

μι(η)τάτος ή μι(η)τάτο: πολύ μικρό οικοδόμημα της ελληνικής υπαίθρου, κυρίως σε Κυκλάδες και Κρήτη· σήμερα χρησιμοποιούμενο ως κατάλυμα του βοσκού, παλιότερα ως τυροκομείο

μικκύλος: μικρούτσικος

μινυρίζω: παραπονιέμαι με σιγανή φωνή, σιγοκλαίω, κλαψουρίζω

μονύδριον: μικρή μονή

μυλωθρός: μυλωνάς

νάμα: καθαρό πηγαίο νερό

όμμα: βλέμμα

οπός: χυμός

οχούμαι: εποχούμαι, καβαλικεύω

οχτές: οι πεζούλες, όπως ονομάζονται στη Νάξο και άλλα νησιά των Κυκλάδων

πεπαινόμενος: ωριμάζων (πεπαίνομαι: ωριμάζω)

περκάζουσαι σταφυλαί: σταφύλια που μαυρίζουν ενώ ωριμάζουν

περπατιά (τα): τα πεζούλια, όπου περπατά κανείς

προσπαίζω: παίζω, αστείζομαι

ράμνοι: ο ράμνος είναι ακανθώδης θάμνος (*Rhamnus*). Εδώ, πάντως, ο Παπαδιαμάντης μάλλον εννοεί είτε το αγκαθωτό των φύλλων, είτε τα όμορφα χνουδωτά, μακριά εξωστρεφή λέπια των τεράστιων κυπέλλων των βελανιδιών, καρπών της βασιλικής δρυός, της ήμερης βελανιδιάς (επιστημονικό όνομα *Quercus ithaburensis* subsp. *macrolepis*).

ρόχθος: θορυβώδης ήχος νερού, κυμάτων ή καταρράκτη

ρύμνη: < ρύμη (στενή οδός)· οδός μέσα σε οικισμό

σέντζος: θρόνος, υποπόδιο· στη Νάξο: πέτρινο κάθισμα με πλάτη

σκαμπαθία: μικρό ελαφρύ πλεούμενο, λέμβος

σοφάς: ξύλινη υπερυψωμένη κατασκευή μέσα σε δωμάτιο, που χρησίμευε για κατάκλιση

σφερδούκλια: ασφόδελοι

τιμάριο: αγρόκτημα

τρικοκκιά: ακανθώδης θάμνος, κοινώς γνωστός ως γρηομηλιά (επιστημονικό όνομα *Crataegus heldreichii* ή *Crataegus monogyna*)

τρυφή: αβρότητα, λεπτότητα, απαλότητα, πολυτέλεια, χλιδή

τυροσκάμνι ή τυροσκαμνός: επίπεδη επιφάνεια με τρύπες (ξύλινη, λίθινη ή μεταλλική) όπου ετοποθετείτο το τυρόπηγμα για να στραγγίσει κατά την διαδικασία της παραγωγής του τυριού

Σημειώσεις – Βιβλιογραφία

- ¹Pitton de Tournefort J. (2003). *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του Αρχιπελάγους 1700-1702*. Μετάφραση Μ. Απέργης, Μ. Απέργη. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 365.
- ²Λη Φέρμορ Π. (1972). *Μάνη*. Μετάφραση Τ. Τζαννετάκης. Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, σ. 347-349.
- ³Καρυσιάνη Ι. (1997). *Μικρά Αγγλία*. Καστανιώτης, Αθήνα, σ. 32-33.
- ⁴Καρυσιάνη Ι. (1997). *Μικρά Αγγλία*. Καστανιώτης, Αθήνα, σ. 197.
- ⁵Καρυσιάνη Ι. (1997). *Μικρά Αγγλία*. Καστανιώτης, Αθήνα, σ. 294.
- ⁶Γλέζος Μ. (1997). *Η συνείδηση της πετραίας γης*. Τυπωθήτω – Δαρδανός, σ. 420-421.
- ⁷Παπαδιαμάντης Α., *Βαρδιάνος στα σπόρκα*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Β', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (1997), σ. 541-640, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Ακρόπολις, το 1893.
- ⁸Παπαδιαμάντης Α., *Στην Αγι-Αναστασιά*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Β', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (1997), σ. 343-362, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα δημοσιεύτηκε το 1892.
- ⁹Παπαδιαμάντης Α., *Οι Χαλασοχώρηδες*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Β', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (1997), σ. 401-462, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα πρωτοδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Ακρόπολις, το 1892.

- ¹⁰Παπαδιαμάντης Α., *Λαμπριάτικος ψάλτης*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Β', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (1997), σ. 513-540, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα δημοσιεύτηκε το 1893.
- ¹¹Παπαδιαμάντης Α., *Όνειρο στο κύμα*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Γ', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (1989), σ. 261-273, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα πρωτοδημοσιεύτηκε το 1900.
- ¹²Παπαδιαμάντης Α., *Υπό την βασιλικήν δρυν*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Γ', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (1989), σ. 327-331, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα δημοσιεύτηκε το 1901.
- ¹³Παπαδιαμάντης Α., *Ο γάμος του Καραχμέτη*. Στο: Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης *Άπαντα*, τ. Δ', κριτική έκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (2005), σ. 493-507, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα. Το διήγημα δημοσιεύτηκε το 1914, μετά τον θάνατο του Παπαδιαμάντη.
- ¹⁴Ελύτης Ο. (1978). *Η αποκάλυψη*. Από τη συλλογή «Μαρία Νεφέλη», σ. 27. Ίκαρος, Αθήνα.
- ¹⁵Ελύτης Ο. (1974). *Το Άξιον Εστί*, σ. 15. Ίκαρος, Αθήνα.
- ¹⁶Ελύτης Ο. (1974). *Το Άξιον Εστί*, σ. 74. Ίκαρος, Αθήνα.
- ¹⁷Λόγγος, *Δάφνις και Χλόη*. Βιβλίο 2, Κεφάλαιο 3, Παράγραφος 4, Στίχοι 3-5. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.
- ¹⁸Ελεύθερη μετάφραση: Θ. Πετανίδου.
- ¹⁹Λόγγος, *Δάφνις και Χλόη*. Βιβλίο 4, Κεφάλαιο 2, Παράγραφος 4, Στίχοι 4-6. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.
- ²⁰Ελεύθερη μετάφραση: Θ. Πετανίδου.

- ²¹Η σωστή λέξη εδώ θα ήταν «ακριδοθήκαν», δηλ. κουτί μέσα στο οποίο τα παιδιά τοποθετούσαν ακρίδες, όπως συνήθιζαν μέχρι πρόσφατα να κάνουν τα παιδιά στην ύπαιθρο (Θεόκριτος, *Άπαντα* (1995). Κάκτος, Αθήνα.)
- ²²Θεόκριτος, *Ειδύλλια*: Ειδύλλιο 1, Στίχοι 45-54. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.
- ²³Μετάφραση: Ι. Πολέμης.
- ²⁴Θεόκριτος, *Ειδύλλια*: Ειδύλλιο 5, Στίχοι 92-93. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.
- ²⁵Αναρριχώμενη τριανταφυλλιά με μικρά μονά άνθη (Γεννάδιος Π.Γ. (1997). *Λεξικόν Φυτολογικόν*. Τροχαλία, Αθήνα – Επανεκδοση του ομώνυμου έργου του 1914, Τυπογραφείον Π. Λεωνή, Αθήνα).
- ²⁶Μετάφραση: Θ. Πετανίδου.
- ²⁷Θεόκριτος, *Ειδύλλια*: Ειδύλλιο 7, Στίχοι 21-23. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.
- ²⁸Μετάφραση: Θ. Πετανίδου.
- ²⁹Θεόφραστος, *Περί φυτών αιτιών*, Βιβλίο 3, Κεφάλαιο 15, Παράγραφος 4, Στίχοι 4-11. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.
- ³⁰Μετάφραση: Θ. Πετανίδου.
- ³¹Θεόφραστος, *Περί φυτών ιστορίας*, Βιβλίο 7, Κεφάλαιο 15, Παράγραφος 2, Στίχοι 1-6. Thesaurus Linguae Graecae – A digital Library of Greek Literature. University of California, Irvine.
<http://stephanus.tlg.uci.edu.proxy.lib.duke.edu/inst/fontsel>.

³²Πρόκειται για το *Sedum*, σύμφωνα με το Φυτολογικό Λεξικό του Γενναδίου (1997).

³³ Μετάφραση: Θ. Πετανίδου.

lifeterracescape.aegean.gr

Το έργο LIFE 16 CCA/GR/000050
υλοποιείται με την οικονομική
υποστήριξη της Ευρωπαϊκής
Επιτροπής και του Πράσινου Ταμείου

ISBN: 978-9925-563-94-4

